

Ἐπειτα δὲ παρατήρησις μᾶλλον φιλοσοφικῆ δεικνύει ὅτι «ἡ κίνησις δὲν δύναται νὰ εἶναι πραγματικόν τι, οὐσιαστικόν τι· διότι αὕτη οὐδέποτε ὑπάρχει ὁλόκληρος, ἐπειδὴ δὲν ἔχει μέρη συνυπάρχοντα, ἀλλ' εἶναι φύσει διαδοχική». (specimen Dynamicum. G. M. VI 235). «Aussi le mouvement n'est-il point un être non plus que le temps n'ayant point les parties coexistantes et par consequent n'existant jamais». (G. P. III. σ. 457). Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνέλθωμεν εἰς αὐτὴν τὴν πηγὴν τῆς κινήσεως, ἥτοι ἐκεῖ ὅπου ἡ κίνησις ὑπάρχει οὕτως εἰπεῖν συνηνωμένη καὶ συνηθροισμένη εἰς ἓν σημεῖον. Καὶ ἐνταῦθα εὐρίσκονται αἱ ἀρχαὶ τῆς θεωρίας τῶν μονάδων. Τὸ δὲ πρόβλημα τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ καταστῆ τόσον γόνιμον εἰς ἀποτελέσματα, λέγει ἡ S. del Boca (1) τὴν ὁποίαν ἔχω ὑπ' ὄψιν ἐνταῦθα, ἥτοι: τίς ἡ αἰτία τῆς συνοχῆς τῶν σωμάτων. Λιατὶ π.χ. ὅταν πιέζωμεν φύλλον χάρτου, καταβιβάζονται, χωρὶς νὰ ἀποσπασθῶσιν ἐκτὸς τῶν μερῶν τῶν ἀμέσως ὑποκειμένων ὑπὸ τὴν πίεσιν, καὶ τὰ γειτνιαζόμενα μέρη; Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τούτου κατέστη δυνατὴ διὰ τινος νέας ἐρμηνείας τοῦ σημείου. Ὅταν δύο πράγματα συνέχωνται, εἶναι συνεχῆ, τὰ ἄκρα αὐτῶν συμπύπτουσιν, ἥτοι εἶναι ἓν. Ἀλλὰ κατὰ τίνα τρόπον εἶναι δυνατόν νὰ συμπύπτωσι δύο ἄκρα, μένοντα οὐχ ἦντον δύο καὶ διατηροῦντα τὴν δυνατότητα νὰ διαιρεθῶσι; Τοῦτο δυνάμεθα νὰ εὐρώμεν «ex subtilissima contemplatione de natura puncti seu indivisibilium», ἔτι δὲ καὶ ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι οὐδὲν εἶναι ἓν ἀπολύτῳ ἡρεμῆ, ἀλλὰ τὰ πάντα ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τάσιν πρὸς κίνησιν (sonatus=initium pergendi). Οὕτως, ὅταν σῶμα τείνη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν τόπον ἄλλου, τὸ πρῶτον σημεῖον αὐτοῦ εἶναι ἤδη ἐν τῷ τελευταίῳ σημείῳ τοῦ τόπου εἰς ὃν θέλει νὰ εἰσέλθῃ καὶ τὸ τελευταῖον

ἄλλον νόμον τῆς φύσεως ὃν θεωρῶ καθολικώτατον καὶ ἀπαράβατον, ὅτι δηλαδὴ ὑπάρχει πάντοτε τελεία ἐξίσωσις τῆς πλήρους αἰτίας καὶ ὁλοκλήρου τοῦ ἀποτελέσματος. Ὁ νόμος οὗτος δὲν ὁρίζει μόνον ὅτι τὰ ἀποτελέσματα εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὰ αἰτία, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἕκαστον ἀποτέλεσμα ὁλόκληρον εἶναι ἰσοδύναμον πρὸς τὴν αἰτίαν αὐτοῦ». Ἐν *legibus naturae* ὁ Leibniz παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: αἰτία καὶ ἀποτέλεσμα ὑπείλουσι πάντοτε νὰ ἀντιστοιχῶσιν, ὀφείλουσι νὰ εἶναι ἰσοδύναμα. Ἐὰν ἐν τῷ ἀποτελέσματι περιλαμβάνετο περισσότερον ἢ ἐν τῇ αἰτίᾳ, θὰ εἶχομεν *perpetuum mobile*: ἐὰν ἐν τῷ ἀποτελέσματι περιλαμβάνετο ὀλιγώτερον ἢ ἐν τῇ αἰτίᾳ, ἡ αὐτὴ αἰτία δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ παραχθῆ ἔκ νέου, ἡ φύσις θὰ ἐπαλινδρομεῖ, ἡ τελειότης θὰ ἠλαττοῦτο. Ἀμφότερα θὰ ἦσαν ἀντίθετα πρὸς τὴν θεῖαν σοφίαν. Οὕτως, ὅτι ἐν τῇ φύσει ὑπάρχει ἰσότης αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος, δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῆ κατὰ τὸν Leibniz κατὰ τρόπον καθαρῶς μαθηματικόν ἢ μηχανικόν, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐξηγηθῆ τελολογικῶς.

(1) *Finalismo e necessità in Leibniz*, Firenze, 1936.

σημείον τοῦ ὠθουμένου σώματος, δὲν ἔχει εἰσέτι ἐξέλθει ἐξ αὐτοῦ. Οὕτω τὰ δύο σημεία συνέχονται. «Ἐπάρχουσιν ἀδιαίρετα ἢ μὴ ἐκτεταμένα, ἄλλως οὔτε ἡ ἀρχὴ οὔτε τὸ τέλος τῆς σωματικῆς κινήσεως θὰ ἦσαν καταληπτά. Ἴδου ἡ ἀπόδειξις τούτου... Ἐπομένως ἡ ἀρχὴ τοῦ σώματος ἢ τοῦ χώρου ἢ τῆς κινήσεως ἢ τοῦ χρόνου (ἦτοι τὸ σημείον, ὁ *conatus*, ἢ στιγμὴ), ἢ εἶναι μηδέν, ὅπερ ἄτοπον, ἢ εἶναι μὴ ἐκτεταμένον. Τὸ σημείον δὲν εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ δὲν ἔχει μέρη, οὐδὲ ἐκεῖνο οὔτινος δὲν παρατηροῦνται τὰ μέρη, ἀλλ' ἐκεῖνο οὔτινος ἢ ἕκτασις εἶναι μηδέν, ἦτοι ἐκεῖνο οὔτινος τὰ μέρη δὲν ἀπέχουσιν ἀλλήλων, οὔτινος τὸ μέγεθος δὲν δύναται νὰ παρατηρηθῇ... Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὠδήσεως, συγκρούσεως, συναντήσεως, τὰ δύο ἄκρα τῶν σωμάτων, ἢ σημεία διαπερῶσιν ἀλλήλα, ἢ εἶναι ἐν τῷ αὐτῷ σημείῳ τοῦ χώρου: τῷ ὄντι ὅταν τὸ ἐν ἑκ τῶν δύο σωμάτων ἄτινα συναντῶνται τελῶς νὰ διεισδύσῃ εἰς τὸν τόπον τοῦ ἄλλου, θὰ ἀρχίζῃ νὰ εἶναι ἐν αὐτῷ, ἦτοι θὰ ἀρχίζῃ νὰ διεισδύῃ εἰς αὐτό, νὰ γίνηται ἐν μετ' αὐτοῦ. Πράγματι ὁ *conatus* εἶναι ἀρχή, διεισδύσις, ἔνωσις: ἐκεῖνα τὰ δύο σώματα εἶναι διὰ τοῦτο ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνώσεως, ἦτοι τὰ ἄκρα αὐτῶν ἐνοῦνται: ὅθεν τὰ σώματα ἄτινα πιέζονται ἢ ὠθοῦνται ἔχουσι συνοχήν. Τῷ ὄντι τὰ ἄκρα αὐτῶν εἶναι ἐν, ἐπειδὴ τὰ πράγματα ὧν τὰ τέρματα εἶναι ἐν, εἶναι συνεχῆ ἢ συνεχόμενα καὶ διὰ τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους: καὶ ἐὰν δύο πράγματα εἶναι ἐν ἐνὶ μόνῳ τόπῳ, τὸ ἐν δὲν δύναται νὰ ὠσθῇ ἄνευ τοῦ ἄλλου». (*Hypothesis physica nova*). «*Nec possibilis ista alia ratio solida connexionis in rebus, nisi entibus incorporabilis evocatis*». Καὶ ἡ ἀνακάλυψις ὅτι ὁ κόσμος δὲν δύναται νὰ ὑφίσταται ἄνευ τοιούτων ἄσωμάτων ὄντων, πληροῖ τὸν Leibniz πολλῆς χαρᾶς. Ἐν τινι πρὸς τὸν Oldenburg κατὰ τὸν Ἀπρίλιον 1671 ἐπιστολῇ, ὁ Leibniz, ἀφοῦ ἐπανέλαβεν ὅτι ἡ ἀντίστασις προέρχεται ἐκ τῆς συνοχῆς καὶ ἡ συνοχὴ εἶναι ἡ τάσις σημείου ἐπὶ σημείον, διακηρύττει «*omne corpus esse mentem instantaneam, mentem servare conatum amisso motu, corpus non servare*. Καὶ κατὰ τὸν Μάϊον 1671 γράφων πρὸς τὸν Lambert van Velthuysen, ἀφοῦ ἀνέφερεν ὅτι ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ ἐπέτυχεν νὰ ἀποδείξῃ «*esse partes indivisibilem seu indistantes*», λέγει ὅτι ἡ ἀνακάλυψις αὕτη ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν φύσιν τοῦ πνεύματος. «*Ergo vero ut incorporabilia spatiis et modibus, ita mentalia punctibus et conatibus explicanda censeo*». Ἐκ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ σημείου ὡς ἄσωμάτου καὶ ὡς ἱκανοῦ νὰ περιέχῃ δυάδα ἐν τῇ ἐνότητι, καὶ ἐκ τῆς ταυτότητος τῆς φύσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ πνεῦμα, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ θεωρία τῶν μονάδων εἶναι ἤδη πλέον τι ἢ ἀπλή

προαίσθησις. Ἦδη ἀναφαίνεται ἐκεῖνο ὅπερ εἶναι τὸ οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς μονάδος: ἡ ἐνέργεια, ἣτις ὑποδηλοῦται μὲν εἰσέτι ἀτελῶς ὡς τάσις (conatus) σημείου πρὸς ἄλλο, ἀλλ' ἣτις δὲν θὰ βραδύνη νὰ γίνῃ ὄρεξις ἢ τάσις παραστάσεως εἰς ἄλλην παράστασιν. Τοῦτο δὲ ἄρχεται νὰ διαφαίνηται εὐθύς κατόπιν ἔν τινι πρὸς τὸν δοῦκα τοῦ Hannover, ἐπιστολῇ (22 Μαΐου 1671), ἐν ἣ ὁ Leibniz ζητεῖ νὰ ὁρίσῃ καλύτερον τὴν θεωρίαν αὐτοῦ περὶ τοῦ πνεύματος ὡς σημείου καὶ conatus. «Ὅπως αἱ ἐνέργειαι τοῦ σώματος ἔγκεινται ἐν τῇ κινήσει, οὕτως ἔγκεινται αἱ ἐνέργειαι τοῦ πνεύματος ἐν τῷ conatus ἢ οὕτως εἶπεῖν ἐν τῇ ἐλαχίστη κινήσει ἢ σημείῳ· πράγματι καὶ αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἔγκειται πρὸ πάντων μόνον ἐν τινι σημείῳ τοῦ χώρου, ἐνῶ τὸ σῶμα καταλαμβάνει χῶρον. Καὶ τοῦτο, ἵνα δημωδῶς ὁμιλήσω, ἀποδεικνύω ἐκ τοῦ ὅτι τὸ πνεῦμα πρέπει νὰ εἶναι ἐν τῷ τόπῳ τῆς συναντήσεως πασῶν τῶν κινήσεων αἵτινες ἐντυποῦνται ἐν ἡμῖν ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων τῶν αἰσθήσεων. Ὑποθέσωμεν ὅτι θέλω νὰ καθορίσω ὅτι δοθέν σῶμα εἶναι χρυσός· λαμβάνω ὁμοῦ τὴν στιλπνότητα, τὸν ἦχον, τὸ βάρος αὐτοῦ, καὶ συνάγω ἐξ αὐτῶν τὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι χρυσός· ἐπομένως εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ τὸ πνεῦμα ἐν τινι τόπῳ εἰς ὃν νὰ συναντῶνται πᾶσαι αἱ γραμμαὶ τῆς ὀράσεως, τῆς ἀκοῆς καὶ τῆς ἀφῆς ἦτοι ἐν τινι σημείῳ. Ἐὰν ἐδίδομεν εἰς τὸ πνεῦμα χῶρον μεγαλύτερον τοῦ σημείου, τότε τοῦτο θὰ ἦτο πλέον σῶμα καὶ θὰ διηρεῖτο εἰς μέρη· καὶ διὰ τοῦτο δὲν θὰ ἦτο ὀλόκληρον «intime praesens» καὶ οὕτω δὲν θὰ ἠδύνατο ἐσωτερικῶς νὰ νοῆῃ πάντα τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ. Καὶ ὅμως ἐν τούτῳ ἔγκειται πρὸ πάντων ἡ οὐσία τοῦ πνεύματος. Ὅθεν ἐὰν τεθῇ ὅτι τὸ πνεῦμα ἔγκειται ἐν τινι σημείῳ, εἶναι ἀδιαίρετον καὶ ἀφθαρτον... Εἶμαι ἱκανὸς νὰ ἀποδείξω ἐκ τῆς φύσεως τῆς κινήσεως ἐν τῷ φυσικῷ πεδίῳ, ὑπ' ἐμοῦ ἀνακαλυφθείσης, ὅτι ἡ κίνησις δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὰ σώματα καθ' ἑαυτά, ἐὰν δὲν προστεθῇ εἰς αὐτὰ τὸ πνεῦμα... ὅτι τὸ πνεῦμα εἶναι ἀσώματον ὅτι τὸ πνεῦμα ἐνεργεῖ ἐφ' ἑαυτό, ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ σώματος δὲν εἶναι ἡ κίνησις, καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι σῶμα: Ὅτι τὸ πνεῦμα ἔγκειται ἐν τινι σημείῳ ἢ κέντρῳ, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο εἶναι ἀδιαίρετον, ἀδιάφθορον, ἀθάνατον. Ὅπως εἰς τὸ κέντρον συμπιπτουσι πᾶσαι αἱ ἀκτῖνες, οὕτω συμπιπτουσιν ὁμοῦ εἰς τὸ πνεῦμα πᾶσαι αἱ ἐντυπώσεις τῶν αἰσθήσεων διὰ μέσου τῶν νεύρων· ἐπομένως τὸ πνεῦμα εἶναι μικρὸς κόσμος νοούμενος ἐν τινι σημείῳ, ὅστις ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἰδεῶν». Οὕτως ἡ ἐννοια τοῦ conatus ἣν ὁ Leibniz παρέλαβε παρὰ τῆς φυσικῆς τοῦ Hobbes ἐνωθεῖσα μετὰ τῆς ἐννοίας τοῦ μεταφυσικοῦ σημείου γίνεται στιγμιαία καὶ ἀκαριαία πνευματικὴ ἐνέργεια.

ἥτις διαχεομένη εἰς τὸν χῶρον παράγει τὴν ὕλην ἥτοι τὴν κίνησιν καὶ τὴν ἔκτασιν, διαχεομένη εἰς τὸν χρόνον (ἥτοι ὑπὸ μορφὴν ἀναμνήσεως) παράγει τὸ πνεῦμα. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ ὀρισμὸς τοῦ σώματος: *omne corpus est mens momentanea, seu carens recordatione* (Hypothesis physica nova 1671. "Ὁρα καὶ ἀνωτ. σ. 238). Διὰ δὲ τῆς προόδου τῆς φυσικῆς τοῦ Leibniz ἡ ἔννοια *conatus* καθορίζεται ὡς ζωτικὴ δύναμις ἢ ἐνέργεια, ἥτις ὡς ἐνυπάρχουσα ἐν ἐκάστῳ τῶν ὄντων «*je dis que le pouvoir d'agir est présent en toute substance et qu'il engendre toujours quelque action, si bien que la substance corporelle ne cesse jamais d'agir, non plus que la substance spirituelle*». (De la Réforme de la Philosophie première et de la notion de substance 1694), ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν ἐκάστου ὄντος. *On ne saurait expliquer ce que c'est que l'existence d'une substance, on lui refusant l'action*». (Ἐπιστ. πρὸς Bourguet 22 Μαρτίου 1714). «*Ce qui n'agit point, ne mérite point le nom de substance*». (Θεοδικία 393). Τὴν δύναμιν ταύτην ὁ Leibniz ἀκολουθῶν εἰς τὸν Ἀριστοτέλην διαστέλλει ὡς παιθητικὴν καὶ ἐνεργητικὴν. Καὶ ἡ μὲν παιθητικὴ δύναμις σχηματίζει τὴν μᾶζαν, ἥτοι τὴν ἀντίστασιν δι' ἧς τὸ σῶμα ἀνθίσταται οὐχὶ μόνον εἰς τὴν διεσδυσιν (συνοχή, ἀντιτυπία) ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κίνησιν (ἀδράνεια, ἀδρανῆς μᾶζα, κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Κέπλερ)· ἡ δὲ ἐνεργητικὴ δύναμις ἐν ἡ κυρίως ἔγκειται ἢ ἐνέργεια, εἶναι ἢ ἐντελέχεια, ἥτοι ἢ τελολογικὴ ἀρχὴ ἐνεργείας καὶ ἀναπτύξεως. Οὕτως ἡ δύναμις ὡς στοιχεῖον ἄυλον, συνηνωμένη εἰς ἓν σημεῖον ἄνευ ἐκτάσεως, γίνεται ἢ μεταφυσικὴ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος. Κατὰ ταῦτα ἐν τῇ ὕλῃ ὑπάρχει πληθὺς σημείων ἢ κέντρων ἐνεργῶν δυνάμεων, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὴν ἐσωτερικὴν καὶ αὐθόρμητον πηγὴν αὐτῆς, καὶ ἅτινα διεγείρουσι ζωογονοῦσι καὶ κατευθύνουσι ταύτην. Τὰ κέντρα δὲ ταῦτα εἶναι πραγματικά οὐσία, ἐπειδὴ ἀποτελοῦσιν ἀληθεῖς ἐνότητας, ὡς οὐσία δὲ ταῦτα εἶναι ἄλδια καὶ ἀφθαρτα. Εἰς τὴν διδασκαλίαν ταύτην τοῦ Leibniz παρέσχον νέαν τροφήν αἱ φυσιολογικαὶ μελέται αὐτοῦ. Οἱ ἔμψυχοι ὀργανισμοὶ ὑπῆρξαν τὸ ἄριστον πειραματικὸν πεδῖον διὰ τὴν τοιαύτην διδασκαλίαν ἥτις δέχεται πληθὺν τοιούτων ἐπὶ μέρους κέντρων ἐνεργοῦ δυνάμεως. Οἱ ὀργανισμοὶ οὗτοι εἶναι ὡς μηχαναὶ τῆς φύσεως αἵτινες ἐμψυχοῦνται ἔσωθεν ὑπὸ τοιούτων ἐπὶ μέρους κέντρων καὶ καθίστανται κόσμοι ἐπαρκεῖς καθ' ἑαυτούς. Μάλιστα αἱ μηχαναὶ αὗται τῆς φύσεως ἔχουσι τοῦτο τὸ ἰδιάζον (πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν μηχανῶν τῶν κατεσκευασμένων ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων), ὅτι «ἔχουσιν ἀληθῶς ἀπειρον ἀριθμὸν ὀργάνων. Μηχανή τις τῆς φύσεως μένει πάντοτε μηχανὴ καὶ κατὰ τὰ

μικρότατα μέρη αὐτῆς καὶ ἔτι περισσότερον μένει πάντοτε ἢ αὐτὴ μηχανὴ ἣτις εἶχεν ὑπάρξει, μόνον ὅτι εἶναι μετεσχηματισμένη καὶ ἐνίοτε συνεσπειρωμένη καὶ συνεσταλμένη εἰς ἑαυτήν, ὅταν νομίζωμεν ὅτι ἐξηφανίσθη» (*Système nouveau* 10). Ἐντεῦθεν γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: δὲν ὑπάρχει ἐπομένως ἀληθῆς θάνατος οὐδὲ ἀληθῆς γέννησις τοῦ ζῴου; Ὁ Leibniz ἀπαντᾷ οὐχὶ διότι ὅ,τι καλοῦμεν γέννησιν εἶναι ἀνάπτυξις καὶ αὐξήσις, καὶ ὅ,τι καλοῦμεν θάνατον εἶναι σύμπτυξις καὶ σμίκρυνσις τοῦ ζῴου. «Σήμερον, λέγει ὁ Leibniz, ὅτε παρατηρήθη δι' ἀκριβῶν ἐρευνῶν γενομένων ἐπὶ τῶν φυτῶν, τῶν ἐντόμων καὶ τῶν ζῴων, ὅτι τὰ ὀργανικὰ σώματα τῆς φύσεως οὐδέποτε παράγονται ἐκ χάους ἢ ἐκ σήψεως, ἀλλὰ πάντοτε ἐκ σπερμάτων ἐν οἷς ὑπάρχει ἀναμφιβόλως προσηματισμός τις, κατέληξα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρὸ τῆς συλλήψεως ὑπῆρχεν ἤδη οὐχὶ μόνον τὸ ὀργανικὸν σῶμα ἐν τῷ σπέρματι, ἀλλὰ καὶ ψυχὴ τις ἐν τούτῳ τῷ σώματι, καὶ μιᾷ λέξει, αὐτὸ τὸ ζῴον» (*Μοναδ.* 74) ⁽¹⁾. Τὴν θεωρίαν τοῦ προσηματισμοῦ ἐδέχθη ὁ Leibniz ἐπειδὴ αὕτη συνεφώνει πρὸς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ καθ' ἣν τὰ ἐπὶ μέρους κέντρα ζωῆς δυνάμεως ὡς οὐσίαι εἶναι ἄνευ ἀρχῆς καὶ ἄνευ τέλους· διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ ἢ ὑπαρξίς τῆς οὐσίας ὡς πρόσκαιρος, ὡς εἶναι ἢ ὑπαρξίς τῶν συμβεβηκότων τῆς οὐσίας· ἰδίᾳ δὲ ἐπειδὴ συνεφώνει πρὸς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ὅτι ὑπάρχει ζωὴ «ἐν τῷ μικροτάτῳ μορίῳ τῆς ὕλης». (*Μοναδ.* 66.). Οὕτως οὐχὶ μόνον ἡ ψυχὴ ἀλλὰ καὶ τὸ ζῴον εἶναι ἀγέννητον καὶ ἀφθαρτον. Αἱ δὲ ψυχαὶ δὲν καταλείπουσι καθ' ὅλοκληρον τὸ σῶμα αὐτῶν, οὐδὲ μεταβαίνουν ἀπὸ τινος σώματος εἰς ἄλλο, ὅπερ νὰ εἶναι εἰς αὐτὰς ὅλως νέον. Ἐπομένως δὲν ὑπάρχει μετεμψύχωσις, ἀλλὰ μεταμόρφωσις. «Αἱ μεταμορφώσεις τῶν Swammerdam, Malpigi καὶ Leeuwenhoek, οἵτινες εἶναι οἱ ἐξοχώτατοι παρατηρηταὶ τῶν χρόνων ἡμῶν, ἦλθον εἰς βοήθειάν μου καὶ συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ δεχθῶ εὐκολώτερον ὅτι τὸ ζῴον καὶ πᾶσα ἄλλη ὀργανωμένη οὐσία δὲν ἔχουσιν ἀρχήν, ὅταν νομίζωμεν ὅτι ἔχουσι, καὶ ὅτι ἡ φαινομενικὴ γένεσις αὐτῶν

(1) Αἱ ἐρευναι αὗται ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ θεωρία τοῦ προσηματισμοῦ καθ' ἣν πάντα τὰ ὄργανα τοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι προσηματισμένα ἐν μικρογραφίᾳ ἐν τῷ φαρτίῳ ἢ ἐν τῷ σπέρματι, εἶναι αἱ τῶν φυσιοδιφῶν *Leeuwenhoek*, *Malpigi*, *Swammerdam*. Ἡ ἄλλη θεωρία ἣτις καὶ ὑπερίσχυσε τῆς πρώτης ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος διὰ τῶν παρατηρήσεων τοῦ *C. P. Wolff* εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ *Harvey* διατυπωθεῖσα τῆς ἐπιγενέσεως καθ' ἣν ἡ διάπλασις τοῦ νέου ὀργανισμοῦ ἐκ τοῦ γονιμοποιηθέντος φαρτίου γίνεται καθ' ὅλοκληρον ἐκ νέου, χωρὶς δηλονότι νὰ ὑπάρχη προηγουμένως ἐν τῷ φῶ διαπεπλασμένον τι π. χ. τὸ σχῆμα ἢ ἡ μορφή τοῦ νέου ὀργανισμοῦ. Κατὰ ταύτην ἐπομένως ὑπάρχει ἀπόλυτος γέννησις ἢ γένεσις τοῦ ἀτόμου.

εἶναι μόνον ἀνάπτυξις καὶ εἶδος αὐξήσεως... Εἶναι ἀνάγκη γὰρ δεχθῶμεν τὴν διατήρησιν οὐχὶ μόνον τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ ζώου καὶ τῆς ὀργανικῆς μηχανῆς αὐτοῦ, εἰ καὶ ἡ καταστροφή τῶν χονδροειδῶν μερῶν περιστέλλει αὐτὸ εἰς σμικρότητα ἣτις δὲν διαφεύγει ὀλιγώτερον τὰς ἡμετέρας αἰσθήσεις, ἢ ὅσον διαφεύγει ἡ σμικρότης ἐν ἣ εὗρίσκετο πρὶν ἢ τοῦτο γεννηθῆ. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει πρώτη γέννησις οὐδὲ παντελῶς νέα γένεσις τοῦ ζώου, ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι οὐδὲ τελικὴ ἔξαφάνισις θὰ ὑπάρχη, οὐδὲ παντελῆς θάνατος αὐτοῦ κατὰ τὴν αὐστηρὰν μεταφυσικὴν ἔννοιαν· καὶ ὅτι ἐπομένως ἀντὶ τῆς μετεμψυχώσεως, ὑπάρχει μόνον μεταμόρφωσις τοῦ αὐτοῦ ζώου, κατὰ τὸν διαφοροῦν τρόπον καθ' ὃν φαίνονται τὰ ὄργανα ἦτοι κατὰ τὴν μεγαλυτέραν ἢ μικροτέραν ἀνάπτυξιν αὐτῶν». (Système nouveau 6, 7). Κατὰ ταῦτα δὲν ὑπάρχει διαφορὰ φύσεως τῶν ὀργανικῶν καὶ ἀνοργάνων οὐσιῶν. Ἐν μὲν ταῖς ὀργανικαῖς οὐσίαις τὰ κέντρα δυνάμεως καὶ ἀνεπισημίας εἶναι μᾶλλον ἐκδηλα, ἐν δὲ ταῖς ἀνοργάνοις ἦτοιν ἐκδηλα. Ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς συνεχείας καθ' ἣν natura non facit saltus δὲν δυνάμεθα γὰρ χωρίζομεν ὅρια μεταξὺ ζῶντος καὶ μὴ ζῶντος. Εἶναι δὲ ἀνάγκη γὰρ δεχθῶμεν ὅτι καὶ τὸ μὴ ζῶν ἔχει καὶ αὐτὸ ζωτικότητά τινα, ἣτις οὐδέποτε ἐκλείπει παντελῶς· διότι τότε θὰ ἔστερεῖτο πάσης οὐσιαστικῆς πραγματικότητος. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ ζωτικὴ δύναμις ὡς στοιχεῖον ἄυλον συνηνωμένη εἰς ἓν σημεῖον ἢ κέντρον ἄνευ ἐκτάσεως γίνεται ἡ μεταφυσικὴ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ φύσις τούτων τῶν ἐπὶ μέρους κέντρων ἢ ἀτομικῶν οὐσιῶν ἔγκειται, ὡς εἶδομεν, ἐν τῇ ζωτικῇ δυνάμει, ὀφείλομεν γὰρ νοήσομεν ταύτας τὰς ἀτομικὰς οὐσίας ὡς τι ἀνύλογον πρὸς τὴν ψυχὴν. «Je trouvaî que leur nature consisto dans la force, et que de cela s'ensuit quelque chose d'analogique au sentiment et à l'appétit; et qu'ainsi il fallait les conseroir à l'imitation de la notion que nous auons des âmes». (Système nouveau 3.). «Ἡ ὕλη ἔχει κατ' οὐσίαν ἐν ἑαυτῇ τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως, ἀλλὰ κατ' ἐμὲ τοῦτο πρέπει γὰρ νοηθῆ μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ὕλει ψυχαί, αἵτινες εἶναι ἀδιαίρειοι καὶ ἀφθαρτοί». (Ἐπιστ. πρὸς Burnott, 1704). Καὶ ἐνταῦθα εἰσερχόμεθα εἰς τὴν μεταφυσικὴν. Ἐπὶ ὄντι ἡ φυσικὴ εἶναι μὲν ἱκανὴ γὰρ ἀποκαλύψῃ εἰς ἡμᾶς ποίας φύσεως εἶναι αἱ οὐσαί αἵτινες ὑπάρχουσιν ἐν τῷ βίβει τῶν φαινομένων τοῦ ὕλικου κόσμου, δὲν δύναται δ' ὅμως γὰρ παράσχῃ εἰς ἡμᾶς ἄμεσον καὶ σαφῆ γνῶσιν τῶν οὐσιῶν τούτων· διότι ἡ ὑπάρχουσα ἐν τῇ ὕλει ζωτικὴ δύναμις ἣν ἐξετάζει ἡ φυσικὴ εἶναι συγκεχυμένη καὶ σκοτεινὴ ἐκδήλωσις τούτων τῶν οὐσιῶν. Ἴνα δὲ ἐξηγήσωμεν τὸ σπυκε-

χυμένον διὰ τοῦ σαφοῦς πρέπει νὰ καταλίπωμεν τὴν παρατήρησιν τῶν ὑλικῶν δυνάμεων καὶ νὰ στραφῶμεν κατ' εὐθείαν πρὸς τὰς πνευματικὰς οὐσίας αἵτινες δύνανται νὰ εἶναι ἐν ἡμῖν ἄμεσον ἀντικείμενον εὐκρινοῦς γνώσεως. Ὅθεν ἡ φυσικὴ παραπέμπει ἡμᾶς εἰς τὴν μεταφυσικὴν. «Si nous y prenons bien garde, les corps ne nous fournissent pas par le moyen des sens, une idée aussi claire et aussi distincte de la puissance active que celle que nous en avons par les réflexions que nous faisons sur les opérations de notre esprit». Ὅτως, εἰ καὶ πάντοτε πρέπει νὰ δεχόμεθα ὅτι ὑπάρχει ἐντὸς τῶν σωμάτων ἐνεργὸς δύναμις, «cependant, je suis toujours d'accord... que la plus claire idée de la puissance active nous vient de l'esprit». (Nouveaux Essais, Livre II, chap. 21, §§ 4, 5). Καὶ ἐνταῦθα ἔρχονται εἰς βοήθειαν αἱ ψυχολογικαὶ παρατηρήσεις τοῦ Leibniz. Ὅτι ἐν τοῖς ἄλλοις ὀργανικοῖς εἶναι ἡ ἐντελέχεια ὡς ἀρχὴ ζωῆς καὶ ὀργανώσεως εἶναι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ ἐγώ, ἡ συνείδησις, ὡς ἀρχὴ ἐνεργείας ἣτις ἐνδοθεν δεσπόζει καὶ κατευθύνει πληθὺν αἰσθημάτων, ἰδεῶν, βουλήσεων. Ἐν τούτῳ τῷ «ἐγώ» οὗτινος ἔχομεν ἄμεσον γνῶσιν συλλαμβάνομεν ἀπ' εὐθείας τὸ ὄν, ὅπερ ἐν τοῖς ἄλλοις δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν μόνον δι' ἐμμέσου ὁδοῦ· διότι πῶς θὰ εἴχομεν ἐννοίαν τοῦ ὄντος, εἰ δὲν εἴχομεν τὴν συνείδησιν τοῦ ἐν ἡμῖν ὑπάρχοντος ὄντος, τῆς ἡμετέρας ἀτομικῆς καὶ ἐνεργοῦ πραγματικότητος, ἣτις ἐμμένει ἐν τῇ διηνεκεῖ ῥοῇ τοῦ ψυχικοῦ περιεχομένου; Τὸ ἐγώ δὲ τοῦτο ἐμφανίζεται ὡς ἐνιαῖον μετὰ διττῆς ἐνεργείας, παραστατικῆς καὶ ὀρεκτικῆς, ἣτοι παράγει παραστάσεις καὶ προκαλεῖ τὴν μετάβασιν ἀπὸ παραστάσεως εἰς παράστασιν. Λιὰ τῆς παραστάσεως⁽¹⁾ δηλονότι σχηματίζομεν ἐσωτερικὴν εἰκόνα τοῦ ἐκτὸς ἡμῶν ὑπάρχοντος· διὰ δὲ τῆς ὀρέξεως τείνομεν εἰς τὸ νὰ μεταβάλωμεν τὰς ἡμετέρας παραστάσεις ἣτοι εἰς τὸ νὰ μεταβῶμεν ἀπὸ τινος ψυχικῆς καταστάσεως

(1) Ἡ παράστασις ἢ ἀντίληψις εἶναι ἡ ἀρχικὴ πρᾶξις τῆς ψυχῆς, ἣτις εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξηγηθῇ κατὰ τρόπον μηχανικὸν καὶ ὑλικόν. «Εἶναι ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ ἀντίληψις καὶ ἐκεῖνο ὅπερ ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτῆς εἶναι ἀνεξήγητος διὰ μηχανικῶν λόγων ἣτοι διὰ σχημάτων καὶ κινήσεων. Ἐξ φαντασθῆτις ὅτι ὑπάρχει μηχανὴ οὕτω κατεσκευασμένη ὥστε νὰ παράγῃ σκέψιν, αἰσθημα, ἀντίληψιν καὶ ὡς νοήσῃ αὐτήν, διατηρουμένων τῶν αὐτῶν ἀναλογιῶν τόσοσιν μεγάλην, ὥστε νὰ δύναται νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν ὡς εἰς μύλον. Τούτου τεθέντος, ἐπισημαστέμενος τὸ ἐσωτερικόν αὐτῆς δὲν θὰ εἴδῃ ἢ τεμάχια αἵτινα ὠλοῦνται ἀμοιβαίως οὐδέποτε δέ τι δι' οὗ νὰ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἀντίληψιν τινα. Οὕτω πρέπει νὰ ζητήσῃ τις τὴν ἀντίληψιν ἐν τῇ ἀπλῇ οὐσίᾳ οὐχὶ δὲ ἐν τῷ συνθέτῳ ἢ ἐν τῇ μηχανῇ» (Μοναδ. 17).

εἰς ἄλλην (1). Ἐπειδὴ δὲ ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ δέχεται ἔξωτερικὰς ἐπιδράσεις, ὀφείλει νὰ ἀντλή πάσας τὰς παραστάσεις ἐκ τοῦ βάρθους αὐτῆς, ἐν ᾧ αἱ αἰθεροὶ αὐτὰ ἐνυπάρχουσιν. Ἐπομένως ἡ τοιαύτη μεταβολὴ ὀφείλει νὰ γίνηται κατὰ τινὰ ἴδιον ἐσωτερικὸν νόμον· ὁ δὲ νόμος οὗτος τῆς τάξεως ἢ τῆς διαδοχῆς τῶν παραστάσεων ἀποτελεῖ τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀτομικότητα ἐκάστης ψυχῆς. «Ἀνήκει εἰς τὴν φύσιν τῆς δημιουργηθείσης οὐσίας νὰ ἀλλάσῃ συνεχῶς κατὰ ὀρισμένην τάξιν, ἣτις ὀδηγεῖ αὐτὴν αὐθιγορμήτως διὰ πασῶν τῶν καταστάσεων αἵτινες ἐπιγίνονται εἰς αὐτήν. Καὶ ὁ νόμος οὗτος τῆς τάξεως ἀποτελεῖ τὴν ἀτομικότητα ἐκάστης οὐσίας». (Gerh. II, 136· IV, 518). Οὕτως ἐκάστη ψυχικὴ κατάστασις εἶναι φυσικὴ ἀκολουθία τῆς προηγουμένης καταστάσεως, καὶ ἔχει καὶ αὐτὴ ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἐπομένην κατάστασιν· ὥστε τὸ παρὸν εἶναι ἐπακολουθίημα τοῦ παρελθόντος καὶ αὐτὸ πάλιν ἐγκωμονεῖ τὸ μέλλον «*le present est issu de passé et gros de l'avenir*». Ὅστις δὲ θὰ εἶχε λίαν ὀξύ βλέμμα, θὰ ἠδύνατο, ἐκ τῆς παρατηρήσεως καταστάσεώς τινος τῆς ψυχῆς, νὰ παραγάγῃ ὅλον τὸ παρελθὸν καὶ νὰ προῖδῃ καὶ ὅλον τὸ μέλλον αὐτῆς· μάλιστα ἔνεκα τῆς συνδέσεως ταύτης τῆς ψυχῆς πρὸς πάσας τὰς ἄλλας, θὰ ἠδύνατο νὰ ἴδῃ ἐν αὐτῇ ὁλόκληρον τὸ σύμπαν ἐν ὅλῃ τῇ ἀναπτύξει αὐτοῦ. Ἐπομένως πᾶσα ψυχὴ εἶναι «ζῶν κάτοπτρον τοῦ σύμπαντος»· αὕτη εἶναι τι ἔμμονον ὁμοίως πρὸς κάτοπτρον, ὅπερ ἀντανακλᾷ πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὰ ἀντικείμενα· ἀλλ' εἶναι ὑπὸ τινὰ ἔννοιαν καὶ λίαν μεταβλητὴ, διὰ τὸ ἀδιαλείπτως νέον καὶ ποικίλον περιεχόμενον ὅπερ ἐν αὐτῇ ἐγκατοπτρίζεται. Ἡ δὲ διαφορὰ δύο ψυχῶν ἔγκειται ἐν τούτῳ ὅτι ἐκάστη ἀντανακλᾷ ἀπὸ ἰδίας αὐτῆς ἀπόψεως τὸ αὐτὸ σύμπαν· καὶ αἱ δύο αὐτὰ προοπτικαὶ διαφέρουσιν, ὡς διαφέρουσιν αἱ προοπτικαὶ τῆς αὐτῆς πόλεως θεωρουμένης ἀπὸ δύο διαφόρων σημείων. Οὕτως αἱ προοπτικαὶ τοῦ σύμπαντος εἶναι ἀπειροὶ, ὡς ἀπειροὶ εἶναι καὶ αἱ ψυχαί, χωρὶς ποτε νὰ ὑπάρξῃ σημεῖον διατομῆς τῆς μιᾶς μετὰ τῆς ἄλλης, ἐπειδὴ ἐκάστη ψυχὴ εἶναι παντελῶς ἀπονεκλεισμένη ἐν ἑαυτῇ καὶ δὲν ἔχει παρὰθυρα, ἵνα δύναται νὰ ἐπικοινωνῇ μετὰ τοῦ ἔξω κόσμου. Πᾶσα ψυχὴ διατηρεῖ τὴν ἀτομικότητα αὐτῆς, ἀλλὰ παριστᾷσα τὸ

(1) Ἡ κατάστασις τῆς ψυχῆς, ὡς ἡ τοῦ ἀτόμου, εἶναι κατάστασις μεταβολῆς, τάσις τις: τὸ ἄτομον τείνει νὰ μεταβάλλῃ θέσιν, ἢ ψυχὴ νὰ μεταβάλλῃ σκέψιν. . . Ἀλλὰ τὸ ἄτομον οὐδὲν ἔχει ὅπερ νὰ παραγάγῃ ποικιλίαν ἐν τῇ τάσει αὐτοῦ, ἐπειδὴ ὑποτίθεται ὅτι τὰ μέρη αὐτοῦ δὲν ἀλλάσσουν τὰς σχέσεις αὐτῶν· ἐνᾧ ἡ ψυχὴ, εἰ καὶ ἀδιαίρετος, περιέχει ἐν ἑαυτῇ σύνθετον τινὰ τάσιν, ἥτοι πληθὺν σκέψεων, ὧν ἐκάστη τείνει εἰς ἰδίαν μεταβολήν». (Réflexions sur Réflexions de Bayle).

σύμπαν γίνεται ἡ βάσις ἰδεατῆς τινος καθολικότητος. Ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἡ ψυχὴ εἶναι πεπερασμένη καὶ ἀπειρος, μία καὶ πολλαπλῆ, εἶναι ἀπλῆ, ἀλλὰ συνενοῖ εἰς ἑαυτὴν τὸ σύνθετον⁽¹⁾. Εἶναι εὐκολον νὰ παρατηρήσῃ τις ἐνταῦθα τὴν ἐπίδρασιν τῆς τόσοσιν κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν διαδεδομένης διδασκαλίας περὶ μικροκόσμου, ὡς καὶ τοῦ μυστικισμοῦ ἐπὶ ταύτην τὴν διδασκαλίαν περὶ ψυχῆς ὡς κόσμου ἀποκλεισμένου καὶ ἀπομεμονωμένου ἀπὸ παντὸς ἄλλου πλὴν τοῦ Θεοῦ, μεθ' οὗ μόνον αὕτη διατελεῖ εἰς ἐπικοινωνίαν (ὡς ἐὰν μόνον ὁ Θεὸς καὶ ἡ ψυχὴ ὑπῆρχον)⁽²⁾. Δὲν πρέπει δ' ὅμως νὰ λησμονῶμεν ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ μυστικισμοῦ ὁ Leibniz ἐπεξεργάσθη ὀρθολογικῶς βαθύτατα, καὶ ἐν τούτῳ κυρίως ἔγκειται ἡ πρωτοτυπία τοῦ φιλοσόφου. Ἡ ἰδέα τῆς συνδέσεως, λέγει ὁ Guerot⁽³⁾, πασῶν τῶν ἐκδηλώσεων τῆς φύσεως καὶ πασῶν τῶν ἀντιθέτων ἀντιλήψεων τῆς νοήσεως εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ Ἐγὼ «ἐν ᾧ τὸ πᾶν εὐρίσκεται καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ οὐδὲν ὑπάρχει»⁽⁴⁾, παροῦσα ἀπ' ἀρχῆς ἐν τῇ βίβῃ τοῦ γερμανικοῦ ἰδανισμοῦ, εὔρε παρὰ τῷ Leibniz τὴν φιλοσοφικὴν μορφήν αὐτῆς ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀτομικῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς. Ἐν ταύτῃ τὸ ἐγὼ, ὡς τοιοῦτον, ὑψωθὲν εἰς τὸ Ἀπόλυτον βλέπει χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ ἐξ ἑαυτοῦ νὰ ἀντανακλᾶται ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτοῦ, μᾶλλον ἢ ἦττον σκοτεινῶς, ἀλλ' ἀνελλιπῶς, ἡ ὁλότης τοῦ ἁρμονικῶς διωργανωμένου σύμπαντος κατὰ τὰς ἀπείρους λεπτομερείας αὐτοῦ. Ἡ ἔννοια τῆς παραστάσεως ἣτις ἰδανίζει τὸν κόσμον καὶ συγκεντροῖ αὐτὸν εἰς τὴν ζῶσαν ἐνότητά τῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ βάσις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Leibniz. Ἡ παράστασις ἣν ὁ Leibniz ἀποδίδει εἰς πάντα τὰ ὄντα γίνεται ἐξηγητικὸς κανὼν τοῦ σύμπαντος. Ἀλλ' εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ παράστασις καὶ εἰς ὄντα κατώτερα τοῦ ἀνθρώπου; Κατὰ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Καρτε-

(1) Ἡ ἀντλήσις εἶναι «representatio externi in interno, compositi in simplice, multitudinis in unitate». (Ἐπιστ. πρὸς Wagner. G. VII, 529).

(2) «Ἐν αὐστηρᾷ ἐννοίᾳ τῆς μεταφυσικῆς ἀληθείας, οὐδεμία ἐξωτερικὴ αἰτία ἐπίδραξ ἐφ' ἡμᾶς, ἐξαιρουμένου μόνον τοῦ Θεοῦ· οὗτος μόνον ἐπικοινωνεῖ ἀπ' εὐθείας μεθ' ἡμῶν ἕνεκα τῆς ἡμετέρας διηνεκοῦς ἐξαρτήσεως. Ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον ὑπάρχει ὅπερ ἐγγίξει τὴν ἡμετέραν ψυχὴν καὶ παράγει ἀμέσως τὴν ἡμετέραν παράστασιν... Ὅθεν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ μόνον ἄμεσον ἀντικείμενον ἐκτὸς ἡμῶν, καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ βλέπομεν πάντα τὰ πράγματα... Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἥλιος καὶ τὸ φῶς τῶν ψυχῶν, lumen illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum». (Discours de Métaphysique, 28).

(3) L' évolution et la structure de la doctrine de la science chez Fichte, Paris, 1980.

(4) Meister Eckhardt, Schriften in Predigten. Büchner, Leipzig 1919, I σελ. 41.

σίου οὐχί διότι ἡ συνείδησις εἶναι προσὸν ἰδιάζον τοῦ ἀνθρώπου· τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ εἶναι κατ' αὐτοὺς ἀπλαῖ μηχαναί, αὐτόματα. Κατὰ τὸν Leibniz οἱ ὄπαδοὶ τοῦ Καρτεσίου συγγέουσι δύο ἐννοίας αἵτινες πρέπει σαφῶς νὰ διακρίνονται: τὴν κατάληψιν (apperception) καὶ τὴν ἀντίληψιν perception. Καὶ ἡ μὲν κατάληψις, ἣν μόνον ὁ ἄνθρωπος κέκτηται, εἶναι ἡ ἱκανότης δι' ἧς οὗτος ἔχει συνείδησιν τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἀντιλήψεων, ἥτοι ἀναφέρει ταύτας δι' ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως πρὸς τὸ ἀντιλαμβανόμενον ἐγώ. Ἦ δὲ ἀντίληψις εἶναι τι ἀπλούστερον· εἶναι ἀπλῆ ἱκανότης τοῦ ἐκφράζειν ἐν ἑαυτῇ ἄλλο τι ἢ τοῦ ἐγκατοπρῆξιν ἐσωτερικῶς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Ἐὰν δὲ νοήσωμεν οὕτω τὴν ἀντίληψιν δυνάμειδ' αὐτῆς νὰ ἀποδώσωμεν αὐτὴν καὶ εἰς ὄντα κατώτερα τοῦ ἀνθρώπου· διότι ἔχομεν λόγον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπάρχει ἀμοιβαία συμπίλεια καὶ διατεταγμένη ἀναφορὰ τῶν δημιουργημάτων πρὸς ἄλληλα⁽¹⁾. Ἄλλ' ὑπὸ τίνα ἐννοίαν δυνάμειδ' αὐτῆς νὰ εἴπωμεν ὅτι παριστῶμεν τὸ σύμπαν; Ἐἶναι δυνατόν νὰ παριστῶμεν ἐξ ἴσου σαφῶς καὶ εὐκρινῶς ἅπαντα τὰ μέρη τοῦ σύμπαντος; Οὐχὶ βεβαίως· ἀλλ' ἄλλων μὲν μερῶν ἔχομεν σαφέστερας καὶ εὐκρινεστέρας παραστάσεις, ἄλλων δὲ σκοτεινοτέρας καὶ μᾶλλον συγκεχυμένας. Αἱ τελευταῖαι αὗται ὑπεκφεύγουσι τὸ φῶς τῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ περιπλανῶνται ἐντὸς ζώνης ἡμίρωτος καὶ σκοτῆς ἥτοι ἐν τῷ ὑποσυνειδήτῳ καὶ τῷ ἀσυνειδήτῳ. Οὕτω γεννᾶται ἡ θεωρία τῶν ἀνεπαισθήτων ἢ μικρῶν ἀντιλήψεων «*realites perceptibles*», αἵτινες κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς συνεχείας ἐπεκτείνονται ἀπεριορίστως σχηματίζουσαι οὕτως εὐρυτάτην ἄλω πέραξ τοῦ φωτεινοῦ πυρῆνος τῶν σαφῶν καὶ εὐκρινῶν παραστάσεων. Ἦ δὲ ὑπαρξίς ἐν ἡμῖν τῶν ταιούτων μικρῶν ἢ ἀνεπαισθήτων ἀντιλήψεων ἄγει ἡμῶς εὐκολότερον εἰς τὸ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀνάλογός τις παραστατικῆ ἱκανότης ὑπάρχει εἰς πάντα τὰ ὄντα, χωρὶς δι' αὐτὸ νὰ διατρέξωμεν τὸν κίνδυνον νὰ παραχωρήσωμεν εἰς αὐτὰ συνείδησιν ὁμοίαν πρὸς τὴν ἡμετέραν. Δυνάμειδ' αὐτῆς νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ ἐπὶ μέρους κέντρα ζωῆς καὶ ἐνεργείας, αἱ ἀτομικαὶ οὐσίαι, ἀντιδρῶσι κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον αὐτῶν πρὸς τὸ περιβάλλον, ἥτοι ἐκφράζουσιν ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀπόψεως καὶ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἱκανότητα τὸ σύμπαν. Προσέτι δὲ πρὸς σχηματισμὸν ἀκριβοῦς ἐννοίας τῆς ἀτομικῆς οὐσίας χρησιμεύουσι καὶ αἱ περὶ τὴν λογικὴν μελέται τοῦ Leibniz. Ἀτομικὴ οὐσία εἶναι τὸ ὑποκείμενον

(1) «Πρῶγμά τι ἐκφράζει ἄλλο, εἰάν ὑπάρχη σταθερὰ καὶ κανονικὴ σχέση ἐκείνου ὅπερ δύναται νὰ λεχθῇ περὶ τοῦ ἐνός καὶ ἐκείνου ὅπερ δύναται νὰ λεχθῇ περὶ τοῦ ἄλλου... Ἀπὸ τῆς ἢ ἐκφρασις ὑπάρχει πανταχοῦ, ἐπειδὴ ἅπασαι αἱ οὐσίαι συμπαθοῦσιν ἀλλήλας καὶ δέχονται ἀνάλογον μεταβολὴν κατὰ τὴν ἐλαχίστην μεταβολὴν ἣτις συμβαίνει ἐν ὅλῳ τῷ σύμπαντι». (Ἐπιστ. πρὸς Ληναίαν).

εἰς ὃ ἀποδίδεται πληθὺς κατηγορημάτων, καὶ ὅπερ εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀποδίδεται ὡς κατηγορήματα, καὶ κατηγορήματα, τὸ περιεχόμενον τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας τῆς ἀτομικῆς οὐσίας. Εἶναι δὲ φανερόν ὅτι πᾶσα ἀληθῆς κατηγορία ἔχει βάσιν τινὰ ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων, καὶ ἐὰν πρότασις τις δὲν εἶναι ἢ αὐτῆ, ἤτοι ἐὰν τὸ κατηγορήμα δὲν περιλαμβάνεται ὡς ἐν τῷ ὑποκειμένῳ εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχη δύναμις οἱ φιλόσοφοι καλοῦσι τοῦτο *in-esse* καὶ λέγουσιν ὅτι τὸ κατηγορήμα εἶναι ἐν τῷ ὑποκειμένῳ (*Discours de Metaphysique* 8). Οὕτως ἐν πάσῃ ἀληθεῖ καταφατικῇ ἀναγκαίᾳ ἢ ἐνδεχομένῃ, καθολικῇ ἢ ἀτομικῇ προτάσει ἢ ἐννοία τοῦ κατηγορήματος περιέχεται κατὰ τινὰ τρόπον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὑποκειμένου (*praedicatum inest subjecto*) ⁽¹⁾. Κατὰ τὸ κριτήριον *praedicatum inest subjecto* ἢ ἀτομικῆ οὐσία ὀφείλει νὰ περιλαμβάνῃ ἐν ἑαυτῇ ὅλην τὴν σειρὰν τῶν κατηγορημάτων αὐτῆς. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐκεῖνο ὅπερ προέρχεται ἐκ τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας τῆς ἀτομικῆς οὐσίας περιέχεται ἐν αὐτῇ. Ἐπομένως τὸ παρόν, τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον αὐτῆς περιλαμβάνονται ἐν αὐτῇ ⁽²⁾. Ἀποδεικνύειν δὲ τὴν ἀληθεῖαν προτάσεώς τινος εἴτε αὕτη εἶναι ἐκ τῶν ἀναγκαίων ἀληθειῶν εἴτε τῶν ἐνδεχομένων σημαίνει ἐξηγεῖν πῶς τὸ κατηγορήμα ἐνυπάρχει ἐν τῷ ὑποκειμένῳ ἤτοι ἐξηγεῖν τὴν ταυτότητα τοῦ κατηγορήματος καὶ τοῦ ὑποκειμένου. Καὶ ἐὰν ἡ ταυτότης αὐτῶν δὲν εἶναι ἀμέσως φανερά, δυνάμει ἀναλύοντες τοὺς δύο ὅρους νὰ φησάσωμεν εἰς τὴν ταυτότητα αὐτῶν, ὡς τοῦτο συμβαίνει εἰς τὰς ἀναγκαίας ἀληθείας (*vérités de raisons*). Ἄλλ' ἐν ταῖς ἐνδεχομέναις ἀληθείαις (*vérités de fait*), αἵτινες εἶναι προτάσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἀτομικὴν οὐσίαν, δὲν δυνάμει διὰ τῆς ἀναλύσεως τῶν δύο ὅρων νὰ φησάσωμεν εἰς τὴν ταυτότητα τούτων· διότι τοιαύτη ἀνάλυσις εἶναι ὑπερτέρα τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, ἐπειδὴ τὰ στοιχεῖα ἐξ ὧν οἱ ὅροι οὗτοι ἀποτελοῦνται εἶναι ἄπειρα· μόνον ὁ Θεὸς δύναται νὰ ἔχῃ ἀναλυτικὴν γνῶσιν ἐκεῖνου ὅπερ τὸ ἄτομον ἔπραξε, πράττει, καὶ θὰ πράττῃ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Διατηρεῖ οὐχ ἦττον

(1) Couturat: *Opuscules et fragments inédits de Leibniz*, Paris 1903, σελ. 16.

(2) Ἐν ἐπιστολῇ πρὸς Ernst von Hessen-Reinfels ὁ Leibniz λέγει: «La notion individuelle de chaque personne enferme une fois pour toutes ce que lui arrivera à jamais» ὥστε «on y voit les preuves a priori ou raisons de la vérité de chaque événement». Καὶ ἐν *Remarques sur la lettre de Arnauld* ὁ Leibniz παρατηρεῖ: «Disant que la notion individuelle d'Adam enferme tout ce que lui arrivera à jamais, je ne veux dire autre chose, sinon ce que tous les philosophes entendent en disant *praedicatum inesse subjecto verae propositionis*».

τὴν ἰσχὺν αὐτῆς ἢ ἀρχὴ ὅτι ὅλη ἢ σειρὰ τῶν πράξεων τοῦ ἀτόμου εἶναι προεσχηματισμένη καὶ προδιατεταγμένη ἀπ' ἀρχῆς, ἦτοι τὸ μέλλον τοῦ ἀτόμου δύναται νὰ ἀναγνωσθῇ ἐν τῷ παρόντι, τὸ δὲ παρὸν καὶ τὸ μέλλον ἐν τῷ παρελθόντι. Ἄλλ' ἢ τοιαύτη τῆς ἀτομικῆς οὐσίας ἀναλυτικὴ παράστασις, ἣν ἀπαιτεῖ ἡ λογικὴ τοῦ Leibniz, ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς ἀτομικῆς οὐσίας συνδέονται διὰ γεωμετρικῆς ἀναγκαιότητος, ἦτοι ἄγει εἰς τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ τύπου Σπινόζα. Διότι ἐν τοιαύτῃ ἀτομικῇ οὐσίᾳ δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη θέσις διὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν πρόοδον. Ἐπομένως ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ κριτηρίου praedicatum inest subjecto εἰς τὴν ἀτομικὴν οὐσίαν, ἦτοι εἰς τὴν ψυχὴν, βλάπτει τὴν συνθετικὴν καὶ ἐνεργὸν φύσιν αὐτῆς τὸ ἀνιδόρητον καὶ τὸ καινὸν τῆς παραγωγῆς αὐτῆς. Κατὰ ταῦτα ὁ τοιοῦτος διὰ τῆς λογικῆς καθορισμὸς τῆς ἀτομικῆς οὐσίας τέλνει νὰ ἐξουδετερώσῃ τὰ ἐν αὐτῇ δυναμικὰ στοιχεῖα ἅτινα καθιστῶσι ταύτην ἐνεργεῖαν ἀνιδόρητον καὶ αὐτόνομον. Ἡ τοιαύτη ἀντινομία προέρχεται ἐκ τῆς τύσεως ἣν ἀπ' ἀρχῆς εἶχεν ὁ Leibniz (Περὶ Dissertation de arte combinatoria) καὶ ἦτις ἐξακολουθεῖ νὰ διαραίνεται καθ' ὅλην τὴν φιλοσοφικὴν διάνοησιν αὐτοῦ, τοῦ νὰ περιλάβῃ σύμπαν τὸ ἐπιστητόν, ὅλην τὴν πραγματικότητα τοῦ εἶναι καὶ τοῦ εἶδέναι, ἐντὸς καθωρισμένων λογικῶν σχημάτων, χωρὶς νὰ παρατηρήσῃ ὅτι τὸ τοιοῦτον εἶναι ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸ ἄλλο μέρος τῆς μεταφυσικῆς αὐτοῦ τοῦ ἐνδεχομένου καὶ τοῦ ἀνιδορήτου (1).

(1) Ἐνεκα τούτου ἐρμηνευταί τινες τῆς φιλοσοφίας τοῦ Leibniz θεωροῦσι τὴν λογικὴν αὐτοῦ ὡς τὸ θεμέλιον ἐφ' οὗ στηρίζεται ὅλον τὸ σύστημα, ἐπειδὴ κατ' αὐτοὺς ἐν αὐτῇ εὐρίσκονται αἱ ἀρχαὶ αἱ διαμορφοῦσαι αὐτό. Οὕτως ὁ Russell (La philosophie de Leibniz exposé critique γαλ. μετάφρ. Paris Alcan 1908) λέγει ὅτι αἱ λογικαὶ τοῦ Leibniz μελέται παρήγαγον τὴν μεταφυσικὴν αὐτοῦ, ἰδίᾳ δὲ ἡ παρατήρησις τῆς σχέσεως τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορήματος ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς τὰς ἀνευ παραθύρων μονάδας αὐτοῦ. Ὁ δὲ Couturat (La logique de Leibniz, Paris 1901) παρατηρεῖ ὅτι ἡ λογικὴ τοῦ Leibniz εἶναι οὐχὶ μόνον ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ συστήματος αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸ κέντρον τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας καὶ ἡ πηγὴ τῶν ἐφευρέσεων αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ μονομερῆς αὕτη ἐκδοχὴ (διότι παραλείπει αὕτη τὸ οὐσιωδέστατον καὶ σπουδαιότατον μέρος τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Leibniz ὅπερ ἀνωτέρω ἐξετέθη καὶ ὅπερ παριστᾷ τὴν ἀτομικὴν οὐσίαν ὡς ἀνιδόρητον δυναμικὸν καὶ ἐνεργὸν κέντρον, παράγον ἀδιαλείπτως νέας καταστάσεις καὶ νέας ποικιλίας), ἐπολεμήθη ὑπὸ πολλῶν ἐρμηνευτῶν ὡς ὑπὸ τοῦ W. Kabitx (Die Philosophie des jungen Leibniz, Heidelberg 1908) τοῦ H. Heimsoeth (Die Methode der Erkenntnis bei Descartes und Leibniz 1914) καὶ ἄλλων, οἵτινες σαφῶς ἀπέδειξαν ὅτι ἡ λογικὴ τοῦ Leibniz φέρει χαρακτῆρα προπαιδευτικόν, ἐπομένως ἔχει δευτερεύουσαν σημασίαν καὶ ὅτι ἡ μεταφυσικὴ αὐτοῦ οὐτε ὡς πρὸς τὴν ἐκθεσὶν οὐτε ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ πρᾶγμα στηρίζεται ἐπὶ τῆς μεθοδολογίας αὐτοῦ.

μικῆ οὐσία λαμβάνει ἴδιον ὄνομα, καλεῖται μονάς· διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου ὁ Leibniz ἠθέλησε νὰ ἐξάρῃ τὸν ἐνιαῖον χαρακτήρα τῆς ἀτομικῆς οὐσίας, ὃν οὗτος ἐθεώρει ὡς τὸν σπουδαιότατον.

Κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην ἡ μονάς ἐξηυρέθη ὑπὸ τοῦ Leibniz πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τοῦ δυΐσμοῦ τοῦ Καρτεσίου, τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἐκτάσεως, καὶ τῆς σχέσεως τῶν δύο τούτων οὐσιῶν. Ἄλλὰ δὲν εἶναι οὗτος ὁ μόνος καὶ κύριος σκοπὸς τῆς μονάδος.

Ὁ κύριος σκοπός, λέγει ἡ Dei Verba ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μνημονευθέντι βιβλίῳ, ὃν διὰ τῆς μονάδος ὁ Leibniz ἐπεδίωξεν, ἦτο νὰ ἐξομοιώσῃ ὅλον τὸν κόσμον τῆς φυσικῆς πραγματικότητος πρὸς τὸν κόσμον τῶν πνευμάτων. Διότι ἡ μηχανικὴ θεωρία ἐδίδασκε τὸ ἀσυμβίβαστον τοῦ πνευματικοῦ κόσμου διεπομένου ὑπὸ ἠθικῶν νόμων καὶ τοῦ κόσμου τῆς φυσικῆς πραγματικότητος ὡς συμπλέγματος καθαρῶς μηχανικῶν νόμων. Τὸν τελευταῖον τοῦτον κόσμον ὁ Καρτέσιος ὥριζε μηχανικῶς, ὡς ἔκτασιν, ἀναγνωρίζων εἰς τὸν Θεὸν μόνον τὸ ὅτι παρεχώρησεν εἰς αὐτὸν νόμους ἐξασφαλίζοντας τὴν μηχανικὴν λειτουργίαν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Καρτέσιος ἐδέχετο ὅτι ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ παραστήσῃ τὴν φυσικὴν πραγματικότητα ὡς σύστημα καθαρῶς μηχανικόν, ἀπέκλειε τὴν ἀναζήτησιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τῶν φυσικῶν αἰτίων, ἠθικῆς τινος τελολογίας. Οὕτως ὁ κόσμος τῆς μηχανικῆς θεωρίας θεωρούμενος καθ' ἑαυτὸν σκοπός, ἀπετέλει ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἠθικῶν δυνάμεων ξένον καὶ παραλελυμένον σῶμα. Ἄλλ' οὐδὲν ἐν τῷ σύμπαντι δύναται οὐδὲ ὀφείλει νὰ ἐκφεύγῃ ἀπὸ τῶν τάξεων τῆς θείας προνοίας καὶ τῆς θείας σοφίας. Διὰ τοῦτο διὰ τὸν Leibniz ὅστις ἐθετεν ὡς κέντρον καὶ σημεῖον ἀναφορᾶς ὕλης τῆς πραγματικότητος τὸν κόσμον τῶν πνευμάτων, τὴν πολιτείαν τοῦ Θεοῦ, θεμελιώδης ἀπαίτησις ἦτο νὰ διαλύσῃ τὸ νεκρὸν βᾶρος τῆς μηχανικῆς πραγματικότητος ἐντὸς τῆς ῥεούσης πνευματικῆς ἐνεργείας, νὰ καταστήσῃ ἐκεῖνο ὅπερ ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος παρουσιάζεται ὡς ξένον σῶμα, ὄργανον ζῶν καὶ συμπληρωτικόν, νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν δυΐσμον διὰ τινος καθολικῆς πολιτείας τῶν πνευμάτων, ἐν ἧ καὶ ἡ ὕλη, οὐχὶ πλέον ὡς παιητικὴ ἔκτασις, ἀλλ' ὡς ὑπνώτον πνεῦμα, νὰ ἔχῃ τὸ ἐνεργὸν μέρος αὐτῆς. Καὶ ταύτην τὴν ἀπαίτησιν ὁ Leibniz κατώρθωσε νὰ ἱκανοποιήσῃ διὰ τῆς θεωρίας τῆς μονάδος. Διὰ τῆς μονάδος ἡ δύναμις ἐκεῖνη ἣτις ἐν τῇ ὕλει ἐκδηλοῦται ὡς συνοχὴ καὶ ἀντίστασις παύει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ξένον καὶ μυστηριῶδες στοιχεῖον· αὕτη μεταβληθεῖσα εἰς παραστατικὴν ἐνεργεῖαν εἰσέρχεται εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διεπομένας τάξεις καὶ καθίσταται πιστὴ ἐκτελεστὴς τῶν βουλῶν αὐτοῦ. Οὕτως οὐδὲν φαίνεται νὰ διαφεύγῃ

τὴν θείαν πρωτοβουλίαν. Καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κατώρθωσεν ὁ Leibniz νὰ πληρώσῃ τὸ σύμπαν ἀπείρων ἐνεργῶν δυνάμεων, ἀποφεύγων οὕτω τὸν σκόπελον τοῦ μονισμοῦ τοῦ Σπινόζα, συγχρόνως δὲ κατώρθωσε νὰ διασώσῃ καὶ τὴν παντοδυναμίαν καὶ τὸ ὑπερκόσμιον τοῦ Θεοῦ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ